

ARTISTIC-AESTHETIC ROOTS OF THE INDEPENDENCE PERIOD NOVELS

Yakubov Islamjon Ahmedjonovich

Professor of Nizami State University of Technology,

Doctor of Philology

Kenan Semiz

Doctor of Philosophy (PhD) in Philology,

**Turkish International University named after Ahmad Yassavi in Turkestan,
Republic of Kazakhstan**

E mail: islamjon.yakubov.61@mail.ru

Abstract. This article examines the genesis of Uzbek novels of the independence period. It substantiates that the harmony of cultures of the peoples of the world was a factor in the emergence of new formal-stylistic studies not only in social and cultural, but also in literary life. The author explained this using the example of the fact that Uzbek novelists of the independence period learned from such ancient philosophers as Socrates (Socrates), Plato (Plato), Aristotle (Aristotle), as well as works created in European philosophical trends.

Keywords. Novel, hero, writer, genesis, trend, text, literary criticism, poetics, cultural life, literary process, literature of the independence period.

Insoniyat tarixida shunday jarayonlar borki, dunyo xalqlari madaniyatining uyg'unlashuvi yangi hodisalarni yuzaga chiqarganligi kuzatiladi. Masalan, ellinlar madaniyatining sharqdagi mahalliy xalqlarning madaniyati bilan birikuvi o'sha davrdagi tarixiy vaziyatning, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy munosabatlarning mahsuli edi. Sharqning yunon va makedon madaniyati bilan, aksincha ularning Sharq madaniyati bilan tanishuvi Bolqon yarim orollari, Egey dengizidagi orollar, Kichik Osiyo, Misr, Old Osiyo, O'rta Osiyoning janubiy tumanlari, Markaziy Osiyoning bir qismi yaxlit makonga aylanishi tufayli sodir bo'ldi. Demakki, yaxlitlik nafaqat iqtisodiy, balki madaniy taraqqiyotning ham muhim omili.

Ellinizm davrida adabiyot va san'at ijtimoiy-siyosiy jangavor ruhdan chinakam san'at yo'nalishiga, ko'ngil izhoriga, insoniy munosabatlar tasviriga o'tdi. Alohida odamning kayfiyatini ko'rsatish muhim sanala boshlandi. Adabiyot va san'at baland didli kitobxon saviyasiga yuksaldi. Menandr (*Afina*) dramalarida ruhiy-psixologik teranlik; shoir Kallimax (*Shimoliy Afrika*) ijodidagi qisqalik, aniqlik, o'tkirlik,

klassik adabiyot an'alaridan qochish, epigrama, epilliya, gimn janrlariga murojaat etish; Feokrit idilliyalaridagi ko'tarinki romantik ruh; nasriy asarlardagi folklorga yaqinlashish singari belgilar keyingi davr yunon va Rim adabiyotiga poydevor vazifasini o'tadi. San'at sohasida mahalliy an'analarga, buyuk san'at ustalariga ergashib ish ko'ruvchi oqimlar yuzaga keldi. Tasviriy san'atda haykal va portret; rassomlikda mozika, manzara, natyurmort janrlariga ahamiyat ortdi. Ellinizm san'ati Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida mahalliy san'atning qadimiy an'analari bilan uyg'unlikda rivojlandi.

Demak, tarixiy vaziyat, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy munosabatlardagi globallashuv fikr-tuyg'uning makoniy kengayib, zamoniy chegaralardan o'zib, yanada boyib borishi, dunyo xalqlari madaniyatining uyg'unlashuvini, yangi hodisalarning paydo bo'lishini ham taqozo etadi. Bu fikr o'zbek romannavislari antik falsafaning Suqrot (*Sokrat*), Aflotun (*Platon*), Arastu (*Aristotel*) va boshqa vakillari fikrlariga tayanishlari, XIX asr Yevropa falsafiy yo'nalishlarida yaralgan asarlardan o'rganishlari, shuningdek, tasavvufiy qarashlarga mayl bildirishlarining ob'ektiv asoslari ham mavjud ekanligini ko'rsatadi.

Ijod ahli fikrlash madaniyatida gumanistik tamoyillar ustivor bo'la borishi madaniy merosning turli davr maxsullariga bo'lgan qiziqishni kuchaytirdi. Yevropa Renessansi yoxud Sharq Uyg'onish davrida kuzatilganidek, antik falsafa namoyondalarining asarlarini o'rganishga bo'lgan kuchli intilishni yuzaga chiqardi. Zotan erkin fikr yuritish kuni kecha o'zgarmas deb qaralgan haqiqatlardan voz kechishga, botiniy iste'dod va qobiliyatni ro'yobga chiqarish, ilmiy-falsafiy merosni o'ziga xos tadqiq qilish orqali insonning eng oliy qadriyat ekanligini isbotlashga imkon beradi. Zamondosh ijodkorlarimizda fikr teranlashgani, ko'ngil ingichkalashgani uchun ham bugungi o'zbek adabiyotida insonning botinini tadqiq etishga e'tibor ortdi.

Adabiyotshunosligimizda G'arb estetikasi va badiiyati tamoyillari bilan zamonaviy adabiy jarayon hodisalarini bog'lashga kuchli intilish mavjud. Shubhasiz, biz bu harakatning ijobiy jihatlarini inkor etmaymiz. Ammo jonli adabiy jarayon tajribalarini o'rganish, romanchiligimiz yetakchi tamoyillarini milliy va jahoniy asoslarda tadqiq etish adabiy-nazariy izlanishlarimizning asosini tashkil etadi. Adabiy jarayon ijodiylikka asoslangani bois, plyuralistik yangicha ijodiy tafakkur badiiy ijod tarzida ham ko'p tarmoqlilikni keltirib chiqardi. Bu esa yondoshuv usullari ham poetik hodisaning murakkab milliy tabiatiga mutanosib bo'lishini, birinchi navbatda romanda muallif nigohi orqali tasavvur qilingan borliqni tahlil qilishni talab etadi [Yakubov I.].

Illo, yozuvchining insonni tushunish va ifodalash yo'li milliy-adabiy an'analar zaminiga ijodiy yondoshuv orqaligina o'tadi. Chunki yozuvchi millat kishisining ma'naviyati qirralarini tekshiradi, uning ruhiyatidagi ko'z ilg'amas sezimlarni o'z ichki ehtiyojidan kelib chiqib tadqiq etadi. Bu jarayonda fikrlash, anglash, ta'sirlanish hamda tushuntirish tamomila milliy asosda va mutlaqo individual tarzda kechadi. Zero milliy istiqbol davrida o'zbekning olam hodisalarini qabul qilish va unga yondoshish tarzida sezilarli siljish sodir bo'ldi. O'zbek romani o'z taraqqiyotining oldingi bosqichlariga nisbatan teranroq darajada milliylashdi.

Chunki ijtimoiy va badiiy ong sog'lomlashdi, fikrlar plyuralizmi tufayli adabiy hodisalar qayta idrok etila boshlandi. Millat nazaridan yashirin bo'lgan ko'plab asarlarning estetik olami inkishof etildi. Natijada olamni estetik idrok etish, tasvirlash, badiiy ijodning vazifalari bobidagi qarashlar ancha kengaydi. Adabiyotning ma'rifatchilik va jadidchilik bosqichlari bilan vorisiy aloqadorligi chuqurlashdigina emas, umumo'zbek adabiyoti yaxlit bir jarayon sifatida anglandi. Milliy ma'naviyatimiz ildizlari va islom tasavvufi asoslari bilan chuqurroq tanishish imkoni yuzaga chiqdi. Tasavvuf nazariyasi va tarixi, tasavvuf va badiiy ijod muammolari, tasavvufiy adabiyotning shakllanishi, taraqqiyoti hamda tasavvuf estetikasi, mumtoz poetika asoslari masalalari o'rganilmoqda.

Minglab qo'lyozmalar ilmiy iste'molga kiritildi. Ular orasida qadimgi mif va afsonalardan tortib «Avesto», «Xuastuanift», «Irq bitigi», «Oltin yoruq» dostonigacha; Imom Ismoil al-Buxoriyning «Al-jome' as sahih», Zayniddin Muhammad G'azzoliyning «Kimyo saodat», Yusuf Hamadoniyning «Rutbatu-l-xayot», Xoja Ahmad Yassaviyning «Faqrnoma», Faxruddin Ali Safiyning «Rashahotu ayni-l-hayot», Shayx Najmiddin Kubroning «Usuli ashara», Farididdin Attorning «Ilohiynoma», Mavlono Jaloliddin Rumiyning «Masnaviyi ma'naviy», Abul Muhsin Muhammad Boqirning «Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband», Xoja Ahror Valiyning «Risoi validiya», Husayn Voiz Koshifiyning «Futuvvatnomai sultoni», So'fi Ollohyorning «Maslaku-l-muttaqin», Is'hoq Bog'istoniyning «Tazkirai qalandaron» asarlari; Fitrat, Cho'lpon Qodiriy bitiklarigacha uchratish mumkin. Shuning uchun ham umuman o'zbek adabiyoti, xususan, milliy romanchilik taraqqiyotini F.M.Dostoeskiy, F.Nisshe yoxud Z.Freyd umuman olganda, yevropacha estetik qarashlar ta'siri doirasidagina izohlash uning milliy-estetik hodisa ekanligiga birmuncha putur yetkazadi.

Dostoevskiyning «Bechora odam» (1846) romanida xo'rlangan, ijtimoiy adolatsizlikka duchor bo'lgan «kichkina odamlar»ning ulkan qismati, odam haqida kuyunchaklik, ulug' insonparvarlik «Stepanchikov qishlog'i va uning aholisi» (1859), «Xo'rlanganlar va haqoratlanganlar» (1861), «O'lik xonadondan

maktublar» (1861–1862) asarlarida jaholat botqog‘iga botib, insoniy qiyofasini yo‘qotgan ruslar hayoti hikoya qilinadi. Yozuvchining «Jinoyat va jazo» (1866), «Telba» (1868) romanlarida ham rus xalqining ma’naviy muammolari qalamga olinadi. «Jinlar» (1871–1872), «O‘smir» (1875) romanlarida esa rus «oqsuyaklari» tabaqasi, amaldorlar orasidagi ma’naviy qashshoqlik, amalparastlik, ochko‘zlik va xudbinlik kabi illatlar chuqur ildiz otgani ko‘rsatilgan. «Og‘a-ini Karamazovlar» (1879–1880) romanida esa jamiyat va shaxs o‘rtasidagi chuqur ziddiyat, ruhiy inqiroz fojiasi o‘z ifodasi topgan.

Ko‘rinadiki, F.M. Dostoevskiy XIX asrdagi realistik roman janrini o‘ziga xos jihatlar bilan boyitgan. U yaratgan to‘laqonli badiiy obrazlarda nafaqat voqealar oqimi, insonlar taqdiri, qalb kurashi, balki jamiyat ma’naviy hayotidagi fojiaiy konfliktlar ham aks etgan. Yozuvchi har bir ayrim kishining kamoloti va baxt-saodatiga asoslangan ijtimoiy uyg‘unlik haqidagi gumanistik g‘oyalarni ilgari surdi. Xudbinlik, surbetlik, nifoq solish, sotqinlik singari inson ruhiyati va jamiyatdagi axloqiy tubanliklarni dard-alam bilan his etdi. Shu bois ham uning ijodida shaxsning ruhiy-axloqiy mushkulotlari bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar yetakchilik qildi. Odam bolasi o‘z amallariga javobgarlikni his qiladigan erkin iroda egasi sifatida idrok etildi.

F.M. Dostoevskiyning axloqiy tamoyillariga ko‘ra har qanday hayotiy vaziyatda ham odam bolasi odam bo‘lib qolmog‘i, har qanday baxtsizlik qarshisida ham ruhan baland turmog‘i lozim. Insonni nafaqat mavjud vaziyatga, hatto aql-farosat izmiga ham butkul bog‘lab qo‘ymaslik jihatidan F.M. Dostoevskiy qarashlari ma’rifatchilik nuqtai nazarini rad etadi. Chunki yozuvchining fikricha, shaxsning erkinligi faqat yaxshilik manbai bo‘lmay, yomonlik manbai hamdir. Yomonlik esa kishilarning normal holati emas. Cheksiz erkinlik yoki vujudga kelgan munosabatlarga qarshi individualistik isyon zulmga olib keladi, shaxsni ma’naviy halokatga yetaklaydi. Inson xokisorlik, sabr-bardosh orqaligina ruhiy uyg‘unlikka erisha oladi.

Xullas, adibning sof dramatik janrga xos keskinlik va liro-publitsistik pafosi bilan ajralib turuvchi intellektual romanlarida fikrlarning keskin kurashi, g‘oya va dunyoqarashlarning fojiaiy to‘qnashuvi mahorat bilan tasvirlangan.

Romanning tabiatini mavzu dolzarbligi, tasvir yo‘siniga xos sarguzashtlilik, voqe-hodisalar qamrovi, hatto til badiiyati ham to‘la belgilay olmaydi. Umuman badiiy ijod, xususan roman tabiatida qat’iy va turg‘un belgilar emas, balki muallifning qahramonni tushunish va aks ettirishdagi qarashlar tizimi mohiyati – individual konsepsiyasi muhim omil vazifasini o‘taydi. Chunki konkret roman

ortiqcha tafsilotlardan tiyilish, alohida inson shaxsining nechog'lik teran tadqiq va tahlil etilganligi bilan qimmat kasb etadi.

Nemis faylasufi, irratsionalizm namoyondasi, *“hayot falsafasi”* ning asoschilaridan biri Fridrix Nisshe (1844 – 1900) falsafasida *“hayot”* tushunchasi markaziy o‘rin egallaydi. Nisshe uni faqat intuitiv yo‘l bilan bilish mumkin bo‘lgan reallik deb izohlaydi va mohiyatan irratsional mazmunga ega bo‘lgan hayotiy reallikni bilishning obrazli-simvolik usullarini ilmiy bilishga qarama-qarshi qo‘yadi. Boshqacharoq aytganda, san‘at asarlarini hayotni to‘g‘ri in‘ikos ettirish va ifodalash vositasi deb bilgan Nisshe falsafasida bilishning aqliy (*ratsional*) usullari o‘rnini estetik intuitsiya va olamni badiiy-estetik o‘zlashtirish usullari egallaydi. Uning ta’kidlashicha, san‘at asarlari ma’naviy madaniyatning muhim unsuri sifatida insoniyat taraqqiyoti ilk davrlarida fanga nisbatan birinchi darajali rol o‘ynagan. Faylasuf barcha hayotiy jarayonlarni, jumladan inson aqlini ham turli tizim va jamiyatlarni yaratishdan nariga o‘ta olmasligi, nisbiy haqiqat sanalmish g‘oyalar ifodasi sifatida tasvirlashga urinadi. Chunki u Charlz Darvinning yashash uchun kurash qonuni hamda Artur Shopengauerning olam mohiyatini olamda hukm suruvchi insoniy iroda bilan bog‘lab tushuntiruvchi falsafiy qarashlaridan kuchli ta’sirlangan.

Nisshe olam va odam haqidagi nodir falsafa namoyondalaridan biri sifatida fikrlash kengligini katta miqyoslarga ko‘targan. U odam bolasini maxluqlikdan qutqarib xoliqlikka ya’ni jaydari odamdan yuqoriroq daraja – barkamol (*“sverxchelovek”*– *“a’lo odam”*) likka ko‘tarishni maqsad qilgan. Ozodlikni, axloqiylik va g‘ayriaxloqiylikni Yevropa falsafasi miqyosida hamma narsani yengib o‘tuvchi va tengsiz uyg‘unlik topuvchi *“buyuk sog‘lomlik”* sifatida tushuntirgan.

Nisshe falsafasining alohida inson fitratiga xos kurashchanlik, ezgulik sari intiluvchanlik, bedorlik, matonat, olamga tiyran nigoh bilan boqish, olomondan boshqacharoq anglash, qalb va diyonatli ruh ozodligi, sezimlar ingichkalashuvi, o‘zlikni topmoq, poklanmoq singari ko‘plab ijobiy jihatlari mavjud. Unda toza hamda sarin havolarga intilish, hur makon – ichki olam xilvatgohi shiddatining ulug‘ suroni, tor ko‘ngillik qavmning masxarabozliklaridan uzoqlashmoq hikmati, didlar turfalashuvi va ruhiy osudalikning muattar iforlari kabi tuyg‘ular mas’umlighi bor. Odamni o‘zidan o‘zdirishga, fikran va qalban o‘z-o‘ziga qozilik qilishga da’vat, *“a’lo odam”* tavalludiga umidvorlik, maqsad yo‘lida tuproqqa aylanish ya’ni ona huzurida sokin bo‘lmoq ilinji mujassam.

Nisshe oyog‘i yerdan uzilmagan insonni ulug‘laydi. Vorislikdan emas, balki necha ming yilliklardan beri idrok yetmagan inson va zamin so‘qmoqlaridan yurishdan qanoat tuyar ekan, hayvonlik sifatlaridan voz kechgan *“a’lo odam”*

irodasi haqidagi mo'ljallarini bayon etib: *"Barcha xudolar o'ldilar, endi biz faqat a'lo odam yashashini istaymiz"* [Fridrix Nisshe. 46] deydi va bu yo'lni har bir kimsa alohida – alohida holda bosib o'tish orqali o'zini topishini istaydi. Darhaqiqat, Nisshe *"Odamlar teng emas. Ular teng bo'lolmasliklari ham kerak"* [Fridrix Nisshe. 15],-degan tezisga asoslanar ekan, ruhning darajalari bo'lishi, ulug'vor ruh odamlari ko'payishi lozimligini nazarda tutadi.

Isyonkor ong vakili o'laroq borliqning asosiga Yaratuvchini emas, balki har narsaning o'lchovi va qimmatini bo'lmish *"men"ligini* qo'yadi. *"Men Yevropaning Buddasiman!"*, - degan Nisshe *"shakkok"ligida* insoniy erk, ezgulik va xoloskor iroda, barcha razolatlardan ustidan mag'rurona kulgi bo'lsa-da, uni mashhur shayx Mansuri Hallojning *"Analhaq!"* lik da'vosi bilan tenglashtirish mumkin emas.

Bugungi o'zbek romanlarining *"Ishq ahli"* (O.Muxtor), *"Fano dashtidagi qush"*, *"Pahlvon Muhammad"* (A.Dilmurod), *"Tangri qudug'i"* (E.Samandar), *"Yassaviyning so'ngi safari"* (S.Siyoev), *"Muvozanat"*, *"Isyon va itoat"*, *"Sabo va Samandar"* (U.Hamdam) kabi namunalirini kuzatishning o'ziyoq Fridrix Nisshe estetikasini tadbiiq qilish orqali milliy roman badiiy matni mohiyatiga to'la yetib bo'lmasligini ko'rsatadi. G'arbona ong va iroda erkinligi bilan mohiyatan sharqona e'tiqodiy asoslarga tayanuvchi, ba'zan mistik xarakter kasb etuvchi adabiy hodisalarni mukammal tarzda anglash va anglatish mumkin emas. Bu o'rinda Sharq G'arb falsafiy-estetik qarashlarining konkret badiiy matn poetikasiga muvofiq keladigan usul va vositalaridan samarali foydalanish ijobiy natijalar beradi.

Demak, badiiy ijod tamoyillariga xos xususiyatlar iste'moldagi manbalarning barchasiga tayangan holda, vorisiylik asosida tadqiq etilmog'i lozim. Chunki estetik qadriyatlar, xususan badiiy adabiyot odam va qismat, shaxs va uning taqdirbitigi o'rtasidagi munosabatni milliy ma'naviyat asosida ifoda etgani uchun ham birinchi navbatda milliydir. Aynan shu jihati bilan u jahon adabiyotining tabiiy bir bo'lagi bo'la oladi. Bugungi o'zbek romani esa o'z-o'ziga qismat tayin etmoqchi bo'lib, pirovardida qanoatga keluvchi insonni badiiy ifodalayotgani, adabiyotshunosligimiz bo'lsa uning zamiridagi adabiy-estetik ma'noni topishga intilishi bilan tamomila milliydir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Tara V., Ellinisticheskaya sivilizatsiya. Per.s angl., M., 1949.
2. Ranovich A.B., Ellinizm i yego istoricheskaya rol., M –L., 1950.
3. Baxtin M. Проблемы поэтики Достоевского. Издание четвёртое. – Москва, 1979.

4. Matyokubova T. (2024) The poetic charm of Gafur Gulam's poetry (on the example of an analysis of the poet's poems "Observation" and "Health") // Uzbekistan: language and culture. No. 2. – P. 88-98
5. Matyokubova, T., & Yakubov, I. (2020) Laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery. Journal of critical reviews. No. 7, pp. 28-37.
6. Fridrix Nisshe. Zardo'sht tavallosi. Ibrohim G'afurov tarjimasi. // Jahon adabiyoti , 2004. № 1. - B:46.
7. Yakubov I. (2024) The image of the transformations in the character's soul in Erkin A'zam's film "Zabarjad" // Uzbekistan: yazyk i kultura. № 2. – P. 66-77
8. Yakubova S.I. (2022) The image of poetic images related to landscape in modern poetry // Uzbekistan: language and culture. – Tashkent. № 3. – P. 42-54.
9. Yakubova S.I. (2023) Symbols in Jadid poetry: semiotic and hermeneutic interpretation // Uzbekistan: language and culture. – Tashkent. No. 3. – P. 79-90.
10. Yakubov Islamjon. (2017) Transformation of aesthetic views and modern uzbek novel. Theoretical & Applied Science. 2017. No.12. 120-125